

РОЗДІЛ 5

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 342-048.23

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/41>

СУЧАСНИЙ СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ДОСТАТНІЙ ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ

CURRENT STATE OF IMPLEMENTATION OF CONSTITUTIONAL RIGHT TO A SUFFICIENT LIVING STANDARD

Денисенко К.В., к. з держ. упр., доцент,
доцент кафедри адміністративного, цивільного
та господарського права і процесу
Академія Державної пенітенціарної служби

Шамрук Н.Б., к. ю. н., доцент,
начальник кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного права
Академія Державної пенітенціарної служби

Стаття присвячена аналізу стану реалізації соціальної безпеки на сучасному етапі державотворення крізь призму розмірів деяких соціальних виплат. За роки незалежності було прийнято низку нормативно-правових актів, які спрямовані на соціальну підтримку громадян. Переважно такі документи приймалися в рамках проведення неефективних і безсистемних реформ, що в кінцевому результаті призвело до високого рівня бідності в суспільстві, майнової диференціації населення, тривалої нестабільності в багатьох сферах, чисельного зубожіння тощо. Акцентовано, що негативні тенденції в соціальній сфері та накопичені останніми роками соціальні проблеми призводять до відсутності у громадян матеріальних засобів до існування та поглиблення кризових процесів, створюють загрозу соціальній безпеці та подальшому розвитку суспільства, які можуть стати причинами порушення рівноваги та стабільності в державі.

На основі здійснення аналізу наукових поглядів та законодавчого визначення поняття «соціальна безпека» стверджується, що досліджувана категорія: по-перше, є складовою національної безпеки; по-друге, спрямована на створення умов для нормальної життєдіяльності людини, нейтралізацію негативних зовнішніх та внутрішніх чинників, що створюють загрози виникнення соціальної напруженості в суспільстві; по-третє, виступає важливим індикатором благополуччя громадян, особливо тих, які зазнали соціального ризику чи перебувають у складних життєвих обставинах, та стабільного розвитку держави.

Встановлено, що державна політика України у сфері соціальної безпеки є неефективною. Нормативно-правові акти, які регулюють механізм призначення державних соціальних виплат потребують перегляду в частині їх розміру задля приведення їх у відповідність до змісту поняття «соціальна безпека». Зasadничою передумовою ефективності соціальної безпеки в Україні є соціальний моніторинг, який передбачає дослідження існуючих соціальних процесів, а також потреб осіб, які зазнали соціального ризику чи перебувають у складних життєвих обставинах, що дозволить спрогнозувати потреби вказаної категорії громадян та забезпечити суспільство від соціальної напруги.

Ключові слова: соціальна безпека, національна безпека, соціальна допомога, прожитковий мінімум, соціальний ризик, складні життєві обставини, рівень життя населення.

The essence of the constitutional right to a sufficient living standard is examined and the current state of implementation of this right in practice is highlighted in the article. It is emphasized that our state is currently undergoing radical transformational changes and transformations, new socio-economic, political and hybrid challenges, etc., that are accompanied by a rethinking of the importance of human rights institution.

Studying of the annual reports of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine on the state of observance of human and civil rights and freedoms in Ukraine during the previous years, shows numerous violations of the constitutional right to a sufficient living standard, usually by public authorities, local governments and their officials, that is inadmissible in a state which has declared itself to be social and legal. Citizens who apply to the Commissioner complain that the amount of pension and state social benefits does not provide them with a sufficient living standard.

Cases of violation of the constitutional right to sufficient living standard for children in places of detention have been identified. Thus, in 2022, within the framework of the national preventive mechanism, monitors revealed violations of the law enshrined in Article 48 of the Constitution of Ukraine in Bratslav Specialized School of I-III Grades of Nemyriv district of Vinnytsia Regional Council and Public institution "Cherkasy Special School of Cherkasy Regional Council".

As the constitutional right to sufficient living standard, we propose to understand the possibility enshrined in the Basic Law and guaranteed by the state, including adequate food, clothing, housing, at the level necessary for the normal functioning of a human and the members of their families. The analysis of the current state of implementation of the constitutional right to sufficient living standard has shown a number of cases of violation of the outlined right. This fact indicates the declarative nature of its provision in practice at the present stage of statehood.

Key words: constitutional rights, right to sufficient living standard, Constitution of Ukraine, decent living standard, violation of human rights, Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine.

Постановка проблеми. Нормативно-правове регулювання та ефективна реалізація прав і свобод людини та громадянина є показником утвердження України як правової, демократичної та соціальної держави, своєрідним індикатором дотримання принципу верховенства права, є свідченням ефективності внутрішньої державної політики. Важливим та невід'ємним конституційним правом є право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (стаття 48 Конституції України) [1]. Зазначене право

закріплено як на національному конституційному рівні, так і в міжнародних нормативно-правових актах, які ратифіковані Україною.

Наразі наша держава зазнає докорінних трансформаційних змін та перетворень, нових соціально-економічних, політичних та гібридних викликів тощо, які супроводжуються переосмисленням значущості інституту прав людини. Саму тому актуальним видається дослідження можливостей реалізації конституційного права на достатній життєвий рівень в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на наукові здобутки у дослідженні теоретичної бази конституційного права на достатній життєвий рівень, зокрема такими вченими, як Ю. В. Кириченко, І. Й. Магновським, В. В. Мацюкіним, Б. І. Сташківом, О. М. Ярошенко тощо, малодослідженими залишаються практичні аспекти щодо реалізації окресленого права.

Метою статті є дослідження сутності конституційного права на достатній життєвий рівень та висвітлення сучасного стану реалізації цього права на практиці.

Виклад основного матеріалу. Попри суттєвий розвиток конституційної науки та практики, й донині відсутня загальноприйнята позиція щодо сутності поняття конституційне право на достатній життєвий рівень.

А. С. Головін конституційні права людини і громадянина визначає, «як основні права, закріплені в Конституції України» [2, с. 320]. На думку І. Б. Пробко «конституційні права людини і громадянина – це гарантовані Конституцією та державою вид і міра можливої поведінки людини і громадянина у суспільстві та державі з метою задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів, закріплених у Конституції та інших нормативно-правових актах» [3, с. 87]. О. В. Епель стверджує, що «під конституційними правами людини і громадянина варто розуміти невід'ємні та невідчужувані основні можливості людини і громадянина, встановлені та гарантовані Конституцією України, які належать особі від народження та мають найвищу правову охорону» [4, с. 80].

Отже, аналіз вищезазначеного наукового доробку свідчить про неодавнє розуміння досліджуваної категорії. Одні науковці розглядають поняття «конституційні права людини і громадянина» у вузькому розумінні крізь призму слова «права». Інші – в широкому під кутом слова «можливості» та словосполучення «вид і міра можливої поведінки». Водночас, на наш погляд, представлені наукові позиції не суперечать, а доповнюють один одного. Поряд з цим, представлені три останні точки зору відображають суттєву ціннісну рису конституційних прав людини і громадянина – встановлені (закріплені) та гарантовані Основним Законом.

Ще однією важливою складовою досліджуваного питання є встановлення сутності права на достатній життєвий рівень, яке закріплено в низці міжнародних нормативно-правових актів, при цьому сутність вказаного права у таких документах не визначено, що породжує суттєвий плюралізм думок щодо змісту та ознак досліджуваного права, а також його ототожнення з правом на соціальний захист і соціальне забезпечення.

На думку О. В. Бермічевої «сутність права людини на достатній життєвий рівень складають умови, що створює держава для його реалізації, зміст – утворюють заходи, що вживаються державою для забезпечення цього права, а формою – є передбачення законодавчо встановлених мінімальних соціальних стандартів» [5, с. 61].

В. В. Мацюкін вважає, що «право людини на достатній життєвий рівень є інтегруючим соціальним правом, яке об'єднує собою не лише усі інші соціальні права в одну цілісну систему, але зумовлює сутність та зміст правового регулювання більшості громадянських та політичних прав». Вчений констатує, що «право на достатній життєвий рівень є одним з найбільш важливих та соціально значущих для кожної людини, а забезпечення цього права є метою діяльності кожної демократичної країни та одним з основоположних конституційних принципів сучасної держави» [6, с. 10–11].

У підручнику Актуальні проблеми конституційного права «право на достатній життєвий рівень розкривається як можливість достатнього харчування, одягу, житла з метою забезпечення, досягнення певного життєвого рівня» [7, с. 266].

О. М. Ярошенко дотримується думки, що «правильніше говорити не про достатній, а про гідний життєвий

рівень, адже у першому випадку йдеться про рівень, який фактично відповідає мінімальним потребам людини (тобто мінімальний – той, що не є нижчим межі бідності людини), значення ж другого полягає у тому, що це рівень, який виходить із того, що права людини є найвищою соціальною цінністю». На думку вченого саме ця позиція має бути зафіксована й у статті 48 Конституції України [8, с. 114–115]. Зазначені вище доводи видаються обґрунтованими та переконливими. Зокрема, аналогічне та близьке за змістом формулювання міститься у деяких конституціях зарубіжних країн.

Наприклад, у ч. 2 статті 21 Конституції республіки Білорусь зазначено, що кожен має право на гідний рівень життя, включаючи достатнє харчування, одяг, житло і постійне поліпшення необхідних для цього умов. У статті 42 закріплено, що особам, які працюють за наймом, гарантується справедлива частка винагороди в економічних результатах праці відповідно до її кількості, якості та суспільного значення, але не нижче рівня, який забезпечує їм та їхнім сім'ям вільне та гідне існування [9]. Статтею 19 Конституції Фінляндії передбачено, що кожен, хто не в змозі забезпечити своє існування, яке відповідає нормам людської гідності, має право на необхідне утримання та забезпечення. Законом гарантується кожному право на основне соціальне забезпечення на час безробіття, хвороби, непрацездатності, а також разі народження дитини чи втрати годувальника [10, с. 5].

Водночас, на наш погляд, вітчизняний законодавець закріплюючи на конституційному рівні право на достатній життєвий рівень відштовхувався від етимологічного значення слова «достатній». Великий тлумачний словник української мови слово «достатній» визначає як – який задовольняє що-небудь або відповідає яким-небудь потребам; обґрунтований належною мірою [11, с. 322], у свою чергу слово «гідний» – який заслуговує або вартий чого-небудь; який відповідає вимогам часу; належний [11, с. 236]. З огляду на зазначені трактування, на наш погляд, саме закріплення законодавцем права на достатній життєвий рівень видається більш доцільним, оскільки з позиції тлумачення родового поняття «достатній», вказане право передусім спрямоване на задоволення потреб громадян.

Своє бачення основних напрямів забезпечення конституційного права на достатній життєвий рівень запропонували представники Інституту законодавства Верховної Ради України спільно з Комітетом Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів під час науково-експертного обговорення на тему «Достатній рівень життя: конституційна дефініція та економічні реалії» (травень 2020 року), до яких віднесено: осучаснення методик формування державних соціальних стандартів і державних соціальних гарантій, формування системи науково-обґрунтованих норм, нормативів, параметрів і показників якості та рівня життя населення, забезпечення відповідності державних соціальних стандартів реальним потребам населення, впровадження Європейської соціальної моделі щодо забезпечення стандартів добробуту, активізація соціального діалогу [12].

Аналіз щорічних доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за попередні роки, свідчить про численні порушення конституційного права на достатній життєвий рівень, як правило з боку органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб, що є недопустимим у державі, яка проголосила себе соціальною та правовою.

Зокрема, у доповіді за 2016 рік зазначено, що найбільша кількість скарг, які надходили до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у зазначеному році, стосувались порушення права на достатній життєвий рівень (як в цілому по Україні, так і з точки зору окремих

категорій заявників) [13, с. 9]. У доповіді за 2017 рік зазначено, що протягом вказаного року до Уповноваженого з прав людини надійшло близько 3 тисяч лише письмових звернень громадян про порушення їх прав на соціальний захист та достатній життєвий рівень. У переважній більшості звернень громадяни висловлюють загальне невдоволення низьким розміром пенсійного та соціального забезпечення, соціальною несправедливістю при їх призначенні, а також неефективним захистом від бідності [14, с. 15]. У доповіді за 2018 рік акцентовано, що результати парламентського контролю Уповноваженого засвідчили наявність низки проблемних питань у сфері дотримання прав людини і громадянина на належний соціальний захист та достатній життєвий рівень [15, с. 61]. У доповіді за 2019 рік зазначено, що за результатами аналізу звернень, які надходять до Уповноваженого, значна частина звернень громадян стосується недотримання органами державної влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування їх соціально-економічних прав, зокрема, достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї [16, с. 187].

Низку випадків щодо порушення конституційного права на достатній життєвий рівень було виявлено у 2020 році. Звернення громадян до Уповноваженого засвідчили, що незважаючи на певне зростання прожиткового мінімуму як базового державного соціального стандарту, розмір пенсійних та державних соціальних виплат не забезпечує їм достатнього життєвого рівня. Розмір прожиткового мінімуму, на підставі якого визначаються більшість виплат, не враховує фактичні потреби людини, а формується виключно залежно від фінансових можливостей держави. Він майже вдвічі

менший від фактичного, що визначається Мінсоцполітики [17, с. 183].

Загальнопоширеними на практиці є порушення конституційного права на достатній життєвий рівень в місцях несвободи. Так, у 2022 році в межах реалізації національного превентивного механізму, моніторинговою групою було здійснено моніторинговий візит до Брацлавської спеціалізованої школи I–III ступенів Немирівського району Вінницької обласної ради, де було виявлено порушення права дітей на достатній життєвий рівень, гарантований статтею 48 Конституції України, зокрема не дотримано норми площі проживання на одну дитину [18]. Аналогічна ситуація у цьому ж році мала місце в Комунальному закладі «Черкаська спеціальна школа Черкаської обласної ради», де з метою перевірки додержання прав дітей, монітори констатували порушення прав вихованців на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Зокрема належні умови проживання повинні забезпечувати площу 5,0 м² на одну дитину в спальних кімнатах для дітей шкільного віку, проте в Школі ця площа становить від 2,62 м² на одну дитину [19].

Висновки. Таким чином, під конституційним правом на достатній життєвий рівень пропонуємо розуміти закріплену в Основному законі й гарантовану державою можливість отримання благ, зокрема щодо достатнього харчування, одягу, житла, на рівні, необхідному для нормальної життєдіяльності людини та членів її сім'ї. Аналіз сучасного стану реалізації конституційного права на достатній життєвий рівень продемонстрував низку випадків порушення окресленого права, що свідчить декларативний характер його забезпечення у практичній площині на сучасному етапі державотворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254 к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 27.05.2022).
2. Головін А. С. Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 384 с.
3. Пробко І. Б. Поняття та класифікація конституційних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, гарантії їх реалізації. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 86–89.
4. Епель О. В. Наукова інтерпретація конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Соціальне право*. 2018. № 2. С. 78–83.
5. Бермічева О. В. Соціальна функція держави в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2002. 191 с.
6. Мацюк В. В. Право громадян України на достатній життєвий рівень : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2008. 19 с.
7. Актуальні проблеми конституційного права України : підруч. / За заг. ред. А. Ю. Олійника. Київ : Видавничий дім «Скіф», 2012. 552 с.
8. Ярошенко О. М. Проблеми забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 145. С. 106–117.
9. Конституція Республіки Беларусь (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1994 г. и 17 октября 2004 г.). URL: <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/> (дата звернення: 27.05.2022).
10. Конституція Финляндии: неофиц. перевод. Министерство юстиции Финляндии. 1999. 35 с. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/kaappokset/1999/ru19990731.pdf> (дата звернення: 27.05.2022).
11. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.). Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
12. Достатній рівень життя: конституційна дефініція та економічні реалії. *Голос України*. 2020. 12 червня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/331867> (дата звернення: 27.05.2022).
13. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2016 рік. URL: <https://dostup.pravda.com.ua/request/24649/response/44316/attach/3/002631%202.pdf> (дата звернення: 27.05.2022).
14. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ : Права людини, 2017. 627 с.
15. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2018 рік. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/report-2019-3.pdf> (дата звернення: 27.05.2022).
16. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2019 рік. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/zvit%20za%202019.pdf> (дата звернення: 27.05.2022).
17. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2020.pdf> (дата звернення: 27.05.2022).
18. Результати моніторингового візиту до Брацлавської спеціалізованої школи I–III ступенів Немирівського району Вінницької обласної ради. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/uk/news_details/rezultati-monitoringovogo-vizitu-do-braclavskoyi-specializovanoi-shkoli-i-iii-stupeniv-nemirivskogo-rajonu-vinnickoyi-oblasnoyi-radi (дата звернення: 27.05.2022).
19. Не забезпечуються права дітей на достатній життєвий рівень та приватність: результати моніторингового візиту до КЗ «Черкаська спеціальна школа Черкаської обласної ради». URL: https://www.ombudsman.gov.ua/uk/news_details/ne-zabezpechuyutsya-prava-ditej-na-dostatnij-zhittjevij-riven-ta-privatnist-rezultati-monitoringovogo-vizitu-do-kz-cherkaska-specialna-shkola-cherkaskoyi-oblasnoyi-radi (дата звернення: 27.05.2022).